

CULTURA POPULAR

El Ball de Cavallets de Lleida. Una història desconeguda

pàg. 25-31

Albert Palau

mestre i membre del Grup Sardanista
Montserrat i de l'Esbart Dansaire Sícoris

Pau Plana

Centre de Cultura Popular i
Tradicional de Lleida /
ACTP Aurembiaix

RESUM ABSTRACT

Aproximació a les dades documentals que conservem sobre aquest grup, sobre aquesta comparsa festiva lleidatana. Partint d'un marc general sobre la tipologia d'aquest ball, ens aproximem a les dades que tenim sobre els balls de cavallets a Lleida en les diferents etapes en què hem pogut provar la seva presència, una presència articulada a través de quatre dates: 1637, 1961, 1997 i 2006, que marquen presències o evolucions d'aquest ball, des del període més reculad que hem pogut contrastar fins al format d'avui en dia.

It is an approach to the documentary evidence that we have about this festive masquerade of Lleida. Based on a general framework on this type of dancing, we have approached to the data that we have about dancing horses at different periods of time in Lleida, that we have to prove their presence, a presence articulated through four dates: 1637, 1961, 1997 and 2006, marking presence or evolution of this dance, from the time we could compare more fallen to the format today.

PARAULES CLAU

Ball, Cavallets, Lleida.

KEYWORDS

Dance, *Cavallets*, Lleida.

Aquest treball forma part d'un projecte més ampli que es du a terme des de l'Associació de Cultura Popular i Tradicional Aurembiaix, el Centre de Cultura Popular de Lleida i, en aquest cas, en col·laboració amb l'Esbart Dansaire Sícoris, per tal de documentar i contextualitzar alguns dels balls i comparses festives, podríem dir, més desconegudes de les festes de Lleida, un estudi i documentació que ens aproximi a aquestes representacions que es duen a terme bàsicament i principal en el marc de les dues grans festes de Lleida, la Festa Major (Sant Anastasi) i les Festes de la Tardor (Sant Miquel), unes representacions que podríem dir que són representacions universals, ja que, en formes i significacions similars, en trobem escampades per bona part del món.¹

ELS BALLS DE CAVALLETS: UNA DESCRIPCIÓ GENERAL?

Els balls de cavallets són un ball que podem trobar escampat arreu. A Catalunya, per agafar el marc festiu i de representació més concret i que ens és propi, aquests balls han tingut diferents noms i s'han configurat de diferents formes, amb un seguit de característiques comunes, però també amb tot un seguit de particularitats.

A mig camí entre el bestiar i les danses, als balls de cavallets tipològicament se'ls ha considerat dins dels dos àmbits. Normalment solen ser grups d'entre sis i dotze balladors que cavalquen un cavallet de cartó, encara que en alguns casos també en d'altres fets amb materials com la fibra de vidre o el vímet. Cada ballador porta suspès a mig cos aquests cavallets als que es solen representar sense potes i amb la part baixa del cos coberta amb un faldellí. On hi hauria la sella, trobem un forat que és per on s'hi sol introduir el ballador. Al costat d'aquest forat, alguns cavallets porten unes cames de roba, figurant ser les del genet.

El tipus de representacions que duen a terme també poden ser variades, i així en molts llocs simulen lluites, tot sovint relacionades amb lluites entre moros i cristians, encara que hi ha altres referents com les guerres carlines, així com també trobem exemples de balls on els bàndols no es diferencien o ho fan sols amb petits detalls de l'abillament, que es dediquen tan sols a executar diferents exercicis coreogràfics sense representar escenes de lluita.

Segons la tipologia de representació, els balls adopten una o altra indumentària, ja sigui el genet o el cavall, que permeten

distingir bàndols o gradacions dins el ball, com poden ser els caps de colla o capdansers.

Encara dins aquest marc general i no com a tema menor, cal dir que un dels temes de debat més recurrent i comentat en la bibliografia ha estat el del nom que denomina la comparsa. Així doncs, les denominacions més habituals són: (ball de) cavallets, turcs i cavallets, cavalls, cavallins, cotonines, cotoners, *gudoners/goldoners*.²

De fet, com passa amb molts altres àmbits de la cultura tradicional i popular, es fa complicat precisar i assegurar com serien els grups que haurien representat aquests balls antigament, així com poder assegurar i generalitzar quina seria la seva manera de funcionar i evolucionar, encara que el que sí que és cert, com veurem més avall, és que les notícies que anem trobant ens donen algunes indicacions, mal que siguin lleugeres, sobre les formes de representació, que ens permeten, com a mínim, intuir-ne alguna cosa i aproximar-nos al seu origen.

Així, en una documentació inicial trobem que es parla de: *Cavallets* (1383 - Tarragona); *cavalls cotoners* i formant part de l'*entremés de Sant Sebastià* (1424 - Barcelona, 1432 - Tortosa, 1436 - Tarragona); l'*entremés dels Turchs* (1439 - Tortosa), *ball de la Turquia* (1489 - Igualada); *castell de la Croada o entremés del Gran Turch* (1457 - Cervera); representació amb motiu de la conquesta de Granada (1492 - Girona); incorporació de textos en la representació (1633 - Tarragona); *cavallets cotoners* (1618 - Vilafranca); turcs i cavallets (1628 - Berga); cavallets (1637 - Lleida).³

Les primeres notícies que tenim sobre els orígens a casa nostra, doncs, no són clares ni precises, i per tant no podem assegurar si anaven sols o si eren turcs i cavallets, si eren genets evolucionant d'una manera prefixada, o si ja es representaven lluites contra els moros/el turc/el mal/el més enllà, etc. A mesura que avancem en els anys, sí que podríem anar definint una tipologia general basada en la representació de dos bàndols i de la lluita entre aquests sovint representant un enfrontament entre el bé i el mal, o l'associació a posades en escena com els entremesos de Sant Sebastià.

Aquesta dualitat, aquest element de lluita, s'ha mantingut en la majoria dels casos fins avui en dia, però el que també podem constatar en alguns grups és la manca d'aquest element. El Ball de Cavallets de Lleida, en aquest cas, és un ball de nova creació, però n'hi ha d'altres més reculats on tampoc es conserven

¹ Una primera presentació de la investigació es dugué a terme en el cicle Parlem de Festa!, en el marc de la Festa Major de Lleida, el 2 de maig de 2016, amb una conferència homònima. Cal esmentar i agrair la participació d'En Ramon Fontova en les feines de recerca i documentació, així com en la presentació esmentada.

² Podeu trobar un interessant resum de les denominacions (MIRALLES 1999: 9-11).

³ Ens aturem en la primera notícia de Lleida que desenvoluparem a continuació, tot i que hom pot consultar un seguiment més detallat i ampliat, però en un altre context geogràfic (PALOMAR 2008: 5-10).

representacions de lluita. Moltes vegades, aquest fet que el ball no conservi aquesta part de lluita ha portat a dir, als folkloristes o estudiosos, que es tractava d'unes formes decadents, és a dir, unes formes de representació d'un període decadent del ball, una afirmació que caldria, en tot cas, justificar amb molta cura, ja que poden haver-hi molts i diferents motius per acabar evolucionant o canviant el que seria la forma i l'estructura del ball, si és que era diferent.

EL BALL DE CAVALLETS A LLEIDA: LES NOTÍCIES

En l'actualitat, a les terres lleidatanes, s'hi poden veure diferents representacions on els cavallets en són protagonistes, unes escenificacions que adopten diferents formats i funcions com ja hem presentat anteriorment que es podien donar. En tot cas, el que ens interessarà serà centrar-nos en les notícies i l'evolució del que ha acabat sent el Ball de Cavallets de Lleida.⁴

En els darrers anys, s'ha fet un esforç en l'aprofundiment i la voluntat de documentar de forma contrastada la presència d'elements festius a Lleida. Diem a Lleida i no de Lleida ja que no sempre podem assegurar que fossin necessàriament de la ciutat. Aquesta voluntat d'aprofundiment ha permès descobrir notícies sobre grups, comparses i maneres de fer a les festes i celebracions lleidatanes, i una d'aquestes notícies és la de la presència d'uns cavallets en una festa de la Lleida del segle XVII.

1637. La primera notícia

Fig. 1. © Universitat de Barcelona, CRAI Biblioteca de Reserva.

Efectivament, per trobar la primera notícia documental de la presència d'un ball de cavallets en una festa lleidatana, hem de recular fins al 1637. Aquesta primera notícia la trobem llegint la *Relación verdadera de las grandes fiestas y regozijos que celebró la antigua Ciudad de Lérida, en la solem[n]e translación que se hizo de la sagrada Imagen del Santo Christo, nueuamente hallado, en la dicha Ciudad, del lugar y puesto donde estaua, a la sumptuosa Capilla de S. Barbara, a los 13. de Setiembre 1637*, redactada per Francisco Maraños.

La lectura íntegra del document és d'un alt interès festiu per tot el que hi descriu en referència a usos i costums de les festes setcentistes, així com per la cita mateixa de diferents comparses o grups festius a banda dels cavallets, com ara els gegants o bé els bastons.⁵

Si el que fem és posar el focus en la notícia dels cavallets, veurem que recull detalls importants sobre el què, el qui i el com.

La notícia ens diu:

No dexaré de escribir la fiesta que esta noche hizieron los zapateros y oficiales que descubrieron su devoción y piedad para con el santo Cristo. Llevavan delante un pendón antiguo, que no saben su principio y hicieron todos juntos unos juegos de Cavallejos, que aquí decimos Cavalls Cotoners, entallados a lo bizarro, y curiosos a la vista con muchos cascabeles en los pies. Los cinco cavallejos a lo Turco, los otros cinco a lo Europeo en los trages vistosos a maravilla, con encoldados jaezes baylaban por la Ciudad, y hazían entre sí encuentros muy donosos.

La notícia és breu però és summament interessant per la informació que en podem extreure. Així doncs, en la mateixa descripció comença parlant de cavallets simplement, fent l'aclariment «que aquí decimos Cavalls Cotoners», i no sols això, sinó que rebla el clau quan ens descriu que cinc anaven «a lo Turco» i uns altres a «lo Europeo».

El vestuari i l'abillament en general, podem entendre que sembla que serien prou rics i cuidats. Ens parla del fet que el cavallets estaven «entallados a lo bizarro», és a dir, de forma lluïda i esplèndida, i que els genets duïen mols cascavells als peus, un element habitual encara avui en dia en molts balls i danses a casa nostra. També diu que els *trages* —pel que sembla tant els dels genets com els dels cavalls— eren vistosos i adornats amb cintes i d'altres elements.

Així doncs, encara que breu, veiem com la notícia ens pot donar força informació o ens permet intuir com podria ser el ball, en la

⁴ A la província de Lleida, podem veure diferents grups de cavallets: Solsona, Tàrrrega, Bellpuig, Cervera, i a la capital de ponent amb el Ball de Cavallets de Lleida i els Cavallets del Patronat del Corpus.

⁵ Aquesta notícia també ha estat tractada per GARGANTÉ (2012).

seva configuració i, si llegim tot el document en general, també veure el context festiu on es podria moure.

Després d'aquesta i fins a la següent notícia, ens trobem amb una separació temporal important, un període llarg en què no hem localitzat documentació contrastada de la presència de balls de cavallets. Això, en tot cas, no vol dir necessàriament que no hi hagués cavallets o que no actuessin a les festes de la ciutat, sinó que, fins ara, no en tenim notícia documentada o pot haver quedat amagada en allò que de vegades s'anomena «bailes típicos» o «bailes del país», o bé amagats també darrere la presència d'altres elements com els gegants, etc.

Anys 60. Primers cavallets del segle xx

Fig. 2. © Servei d'Audiovisuals de l'IEI, Fons Porta.

En qualsevol cas, la següent notícia que tenim de la presència de cavallets a la ciutat ja és a la dècada dels anys seixanta del segle xx, quan el 1961 s'incorporen a la festa lleidatana uns cavallets que sembla que, com a mínim, van estar en funcionament durant aquesta dècada.

Quan es parla d'aquest grup de cavallets, alguns autors, segurament moguts per la voluntat de vincular elements més propers en el temps amb d'altres de més antics, passen de comentar que «alguns assenyalen» (CURCÓ 1987) a afirmar:

eren, sens dubte, reminiscència i record d'aquells cavallets que antigament protagonitzaven algunes representacions i autos sacramentals referents a lluites entre moros i cristians, lligats aquests a les celebracions religioses de diadestan assenyalades com la de Corpus (CURCÓ 1991: 82).

Ens podem preguntar si farien referència als cavallets setcentistes, però la manca de referències per poder-ho contrastar no ens permet afirmar-ho amb certesa.

Encara que alguna font en algun moment havia parlat de cinc cavallets (CURCÓ 1987), a les imatges que en tenim en trobem quatre i, pel que podem observar, hi tenen una funció no tant coreogràfica, sinó que podríem dir-ne més aviat una funció d'animació movent-se entre els gegants i d'altres elements que configuraven el que seria el seguici festiu de l'època.

La comparsa, com hem apuntat més amunt, estava formada per aquests quatre cavallets de cartó que, a diferència dels que vindran després i fins a l'actualitat, incorporaven unes cames per simular el genet. Encara que en algunes descripcions es diu que les capes que duïen eren blaves, el fet de poder comptar amb imatges a color d'aquesta comparsa ens ha permès comprovar que eren casaques de quatre colors: blau, verd, groc i vermell. El genet duïen un barret de tub aixecat amb visera. Completant l'abillament dels genets, aquests duen a la mà una vara amb unes cintes que sembla que es podien utilitzar per jugar o espantar la canalla.⁶

Sembla que aquests cavallets «que varen ser molt estimats per la mainada» desapareixeran l'any 1970 (CURCÓ 1991: 150).

1997. Els segons cavallets del segle xx

Fig. 3. © Ajuntament de Lleida, Hermínia Sirvent.

Després d'un impàs de vint anys, a finals dels anys noranta la Paeria decideix recuperar o tornar a reincorporar una colla de cavallets al conjunt de festes lleidatanes. Sobre aquesta reintroducció, sembla que ja fa un temps que se'n va parlant o sembla, com a mínim, que s'hagi plantejat una certa reivindicació de fer uns cavallets nous per tornar a introduir-los a les festes lleidatanes (CURCÓ 1987).

⁶ Vídeo de la ciutat de Lleida l'any 1.968 (1/2) La Paeria, Ajuntament de Lleida, Data de càrrega: 10/09/2010, Font: Família Massana, <https://www.youtube.com/watch?v=vEbqmXmF92s>, [Consulta en línia 30-03-2017].

El moment de la reincorporació arribarà l'any 1997 quan, juntament amb els actuals capgrossos, s'incorporen sis cavallets que —a diferència dels capgrossos, que foren fruit d'uns tallers participatius— es compraren al taller El Ingenio de Barcelona i s'incorporaren, tant els uns com els altres, a les cercaviles amb una funció d'acompanyar els gegants i sense una forma de funcionament marcat a nivell coreogràfic, sigui en cercavila o quan arriben a plaça.

En aquest cas, els cavallets vestien una casaca blava, i el faldellí del cavall també era de color blau. La casaca anava decorada amb punys vermells i diferents guarnicions. També vestien un barret de tub, de mida més petita però semblant als que ja havien dut anteriorment.

D'aquesta comparsa, ja sabem qui és el grup encarregat de dur els cavallets. Encara no podem parlar pròpiament de fer ballar i, igual que els capgrossos, amb qui —com ja hem apuntat— actuen íntimament lligats, la responsabilitat recau en el grup teatral InOff, que serà qui els farà sortir al carrer fins al 2007.

2006. El Ball de Cavallets de Lleida

Fig. 4. © Ajuntament de Lleida, Regidoria de Cultura.

L'actual Ball de Cavallets de Lleida arrenca de l'evolució de la comparsa de cavallets estrenada l'any 1997. Així doncs serà aquest 2006 que, fruit d'un projecte de col·laboració entre l'Ajuntament, que era el propietari de les figures, l'Associació de Cultura Popular i Tradicional Aurembiaix i l'Esbart Dansaire Sícors, s'inicia la reconversió de l'anterior grup, que fins aleshores evolucionava lliurement, en un ball amb música i coreografia pròpies.

L'evolució de la comparsa suposarà un canvi general, en els cavalls, figures i número d'aquestes: vestuari amb una renovació total del mateix; i en el grup de balladors, ja que progressivament, entre el 2006 i 2008, l'associació teatral InOff deixa de

dur-los per donar pas a l'Esbart Dansaire Sícors. L'abillament i vestuari també es modificarà. Les figures dels cavallets, totalment renovats i estrenats en dues fases entre el maig del 2007 i el maig del 2008, foren fetes per En Joan Miró i Oró, i el vestuari, per l'Agustí Guasch. En aquest moment de transició, concretament pel seguici de Sant Miquel del dia 29 de setembre de 2006 i per completar el grup de vuit cavallets per tal de poder dur a terme la nova coreografia que s'havia d'estrenar, se'n demanaren dos a Cervera i d'aquesta manera ja es podia fer el ball de forma completa tal com s'havia dissenyat.

Així doncs, a partir del setembre de l'any 2006 es compatibilitzà la voluntat d'animació amb la de lluïment amb la realització de la coreografia, presentada públicament el setembre d'aquell any, basada en una música específica, i on es regulen una sèrie d'evolucions dansades durant el seguici, a diferència del que s'havia vingut fent fins al moment.

El canvi de concepte que suposà aquesta evolució dels anteriors cavallets comportà, doncs, un canvi total de la comparsa i, com hem apuntat, es canvien no sols maneres de funcionar sinó també els cavalls i tot l'abillament dels balladors.

Dels cavallets, ja hem dit que foren fets pel constructor Joan Miró i Oró i no comprats seriatos com les dues anteriors comparses.

La mida dels cavalls també és un factor important ja que la seva grandària és prou com per fer complex, de vegades, el salt de galop o el maneig en alguna de les evolucions. Les faldilles dels cavalls són de dos tipus, diferenciades per la gamma cromàtica, un detall que ens ajuda a diferenciar els cavalls que seran els caps de fila o capdansers en les evolucions. Així, mentre la majoria de cavalls tenen un faldó blau amb una franja grana ribetejada amb daurat, els dos caps de fila vesteixen un faldó bordeus amb una franja negra ribetejada amb daurat.

Pel que fa al vestuari, un altre element definitori del ball, està compost per un barret tricorni negre, casaca vermella caient per damunt del cavall, pantalons blancs i espadnyes envetades. Per dissenyar com anirien vestits els genets, va estudiar un vestuari amb tendència historicista molt senzill, que no fos medievalitzant. Són semblants als de Solsona per la casaca i el barret tricorni, amb la diferència que a Solsona hi ha un capdanser que vesteix diferent i aquí no, sinó que la diferència ja hem apuntat que es troba en la faldó dels cavalls. Com a complement del vestuari, els genets duen, habitualment a la mà dreta, una vara llarga en la que trobem una bandera de la ciutat.

Pel que fa als aspectes de la música i la dansa, fins al moment de l'estrena de la nova coreografia i del nou ball, les comparses de músics que acompanyaven els cavallets, que recordem que evolucionaven junt amb els capgrossos, executaven els temes

musicals propis del conjunt musical sense tenir en compte els cavallets o les seves evolucions.

En el moment de treballar en la definició de la coreografia, composta per Albert Palau i estrenada el setembre de 2006, es té en compte que les frases melòdiques tenen una estructura de quatre i vuit compassos en funció del fragment, fet que ajuda a realitzar moviments en l'espai molt equilibrats ja que tots tenen una cadència conclusiva. Tots comencen i acaben amb les frases melòdiques. A grans trets, les figures que es desenvolupen durant la dansa són evolucions que també es donen en altres balls de cavallets o que, donada la singularitat de la dansa, s'ha cregut oportú incorporar, sempre tenint com a punt base el salt de galop. Aquestes evolucions són les següents:

- Posició inicial, sortida en fila índia
- Fileres paral·leles
- Molinets
- Passades interiors
- Creuament de files
- Final en cercles i salutació

A banda de les evolucions pròpies de la dansa, també es dona el cas que durant el seguici els cavallets tenen establertes una sèrie de figures variables segons els dos caps de colla que ballen el dia corresponent i segons la música que interpreta el grup acompanyant.

Un altre element molt marcat en la peça musical és la divisió en dues grans parts, una primera en 6/8 i la segona en 2/4, que també es veu reflectida en les evolucions dels cavalls.

Cal esmentar que no es coneix cap melodia que sigui pròpia dels cavallets lleidatans. Per això en el moment de la creació del ball, encara que s'hauria pogut encarregar o compondre una melodia de nova creació, com ha estat el cas d'altres comparses, s'optà per aprofitar melodies publicades en *El llibre d'orgue de Lleida* (CRIVILLÉ i VILAR 2003). Concretament s'utilitzaren les següents: passada (núm. 78), 6è to i novella (núm. 6) i pujada de sants (núm. 8). L'arranjament fou realitzat per la colla de grallers Els Carreter, que també estaven vinculats al projecte. La formació musical que acompanya el ball també sol ser una colla de grallers.

“

Els cavallets tenen establertes una sèrie de figures variables segons els dos caps de colla que ballen el dia corresponent i segons la música que interpreta el grup acompanyant

Actualment el gruix de balladors està nodrit bàsicament de persones de l'Esbart Dansaire Sícoris «Ballet Ciutat de Lleida» encara que no són forçosament gent del cos de dansa de l'esbart. Sí que és aquest esbart qui canalitza els assajos o la gestió de les sortides i el dia a dia del ball, en coordinació amb els serveis tècnics de la regidoria de Cultura de l'Ajuntament.

BIBLIOGRAFIA

AMADES (1983): Joan Amades, *Gegants, nans i altres entremesos*, Barcelona, José J. de Olañeta Editor.

CRIVILLÉ i VILAR (2003): Josep Crivillé i Ramon Vilar, *El llibre d'orgue de Lleida*, Barcelona, Dinsic: Generalitat de Catalunya (Departament de Cultura).

CURCÓ (1986): Jordi Curcó, *Lo Marraco i els gegants de Lleida i comarques*, Lleida, Ribera/Rius.

CURCÓ (1987): Jordi Curcó, *Els gegants, els capgrossos i «lo Marraco» de Lleida (núm. 11 de La Banqueta: Quaderns de Divulgació Ciutadana)*, Lleida, Ajuntament de Lleida.

CURCÓ (1991): Jordi Curcó, *Ara Ballen: Els gegants de Lleida i les seves comarques*, Lleida, Ribera/Rius.

DD. AA. (2016): *El Museu Nòmada*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona - Institut de Cultura de Barcelona (Museu Etnològic de Barcelona – Museu de Cultures del Món).

FONTOVA (2012): Ramon Fontova, *Les representacions festives a Lleida (1700-1975)*, Lleida, Pagès Editors.

GARGANTÉ (2012): Maria Garganté Llanes, *Festa, arquitectura i devoció a la Catalunya del Barroc*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Garrich (2013): Montserrat Garrich, *Cavallets... endavant! Els Cavallets Cotoners de Barcelona. Cavallets, cavallins i cotonines*, Barcelona, Esbart Català de Dansaires.

MARAÑOSA (1637): Francisco Marañosa, *Relación verdadera de las grandes fiestas y regozijos que celebró la antigua Ciudad de Lérida, en la solem[n]e translación que se hizo de la sagrada Imagen del Santo Christo, nueuamente hallado en la dicha Ciudad, del lugar y puesto donde estaua, a la sumptuosa Capilla de S. Barbara, a los 13 de Setiembre 1637* [Consulta: 25 de març de 2017]. En línia: http://cataleg.ub.edu/search*cat/?searchtype=X&oculto=&searcharg=+B-59%2F3%2F42-72&searchscope=1&submit=Cerca.

MASSOT (1986): Xavier Massot, *Cultura popular a Lleida, 1150-1950 (núm. 6 de La Banqueta: Quaderns de Divulgació Ciutadana)*, Lleida, Ajuntament de Lleida.

MIRALLES (1999): Eloi Miralles i Figueres, *El ball de Turcs i Cavallets de Tarragona: La creu contra la mitja lluna*, Tarragona, Ajuntament de Tarragona.

PALOMAR (2008): Salvador Palomar i Abadia, *Danses parateatral del seguici reusenc: Els balls de cavallets i de galeres*, Reus, Carrutxa.

Vídeo de la ciutat de Lleida l'any 1.968 (1/2), Lleida, Ajuntament de Lleida, (data de càrrega: 10/09/2010; font: Família Massana) [Consulta: 30 de març de 2017]. En línia: <https://www.youtube.com/watch?v=vEbqmXmF92s>.